

Dr. iur. DDr. h. c. HAMZA Gábor

egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) rendes tagja
Állam- és Jogtudományi Kar
Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE)

Budapest

e-mail: gabor.hamza@ajk.elte.hu

James Bryce (1838-1922), a kiemelkedő államférfi és a római jog jeles művelője

James Bryce (1838-1922), the Outstanding Statesman and Renowned Scholar of Roman Law

James Bryce 1838. május 10-én született Észak-Írország fővárosában, Belfastban. 1922. január 22-én, életének 84. évében hunyt el Londonban. Édesapja tanár (schoolmaster) volt Belfastban. Bryce alapfokú tanulmányait szülővárosában végezte, majd a Belfasti Királyi Akadémián (Belfast Royal Academy) tanult. Középiskolai tanulmányait a High School of Glasgow-ban végezte. Egyetemi tanulmányokat a Glasgow University-n és Oxfordban a Trinity College-ban végezte kitűnő eredménnyel. Az Egyesült Királyságban, Angliában és Skóciában folytatott tanulmányai befejezését követően, külföldön, Németországban a heidelbergi egyetemen képezte magát tovább.

1864-ben jelent meg a „Holy Roman Empire” („A Szent Római Birodalom”) című műve, mely Európában és Európán kívül egyaránt a szakmai körök által igen nagyra értékelt munkának számított. James Műve kapcsán összefoglaló jelleggel utalnunk kell arra, hogy történelmi vonatkozásban az „Első Birodalmat” (*Erstes Reich*) a Rómában XII. János pápa által 962-ben császárrá koronázott I. Ottó alapította Szent Római Birodalom¹ (*Sacrum Romanum Imperium, Heiliges Römisches Reich, Holy Roman Empire, Saint-Empire Romain, Sacro Romano Impero, Sacro Romano Imperio stb.*) jelenti (*Sacrum Romanum Imperium*), mely 1806-ig állt fenn.² A „Második Birodalom” (*Zweites*

¹ A *Sacrum Imperium* történetfilozófiai és államelméleti vonatkozásaira nézve a középkorban és a reneszánsz idején ld. A. Dempf: *Sacrum Imperium. Geschichts- und Staatsphilosophie des Mittelalters und der politischen Renaissance*. Wien, 1929. A munka 3. kiadásban 1962-ben, még Dempf életében (1891-1982) jelent meg.

² A Szent Római Birodalom nemzetközi jogi státuszára vonatkozóan ld. Fr. Berber: *Internationale Aspekte des Heiligen Römischen Reiches*. In: Festschrift für Th. Maunz zum 80. Geburtstag. München, 1981. 17-25. o. A *renovatio imperii* ideája és a Szent Római Birodalom közötti összefüggésre nézve ld. Földi A. – Hamza G.: *A római jog története és intézményei*. 27. átdolg. és bőv. kiad. Budapest, 2024. 114 sk. o.

Reich) alapítására, pontosabban kikiáltására, 1871. január 18-án a versailles-i palota tükörtermében (*salle des glaces*) került sor és 1918 novemberéig állt fenn. Ilyen értelemben a weimari köztársaság (*Weimarer Republik*) jelentené az „intermezzót” – mint ún. *Zwischenreich* – a „Második Birodalom” és a „Harmadik Birodalom” között.³

Arthur Moeller van den Bruck szerint a német népet a Szent Római Birodalomhoz (*Sacrum Romanum Imperium*) szorosan kapcsolódó múltja (is) predesztinálja a vezető szerep betöltésére Európában. A német szerző megállapítja, hogy a Szent Római Birodalom története során soha nem volt képes kézzelfogható, valóságos politikai közösségé (*politische Gemeinschaft*) válni.

A Szent Római Birodalomra a területi elv (*territorialitas*) szinte kizárólagos dominanciája jellemző, aminek következménye az évszázadokon át tartó területi szétagoltság (*territoriale Zersplittertheit*). Ez kétségtelenül gátat szab a német etnikum szabad, béklyóktól mentes fejlődésének azon felül, hogy a németség identitástudatának is nem elhanyagolható zavaró eleme. Az 1871-ben létrejött, „Második Birodalom” (*Zweites Reich* illetve *das Bismarcksche Reich*) – a politikai egység és az azzal együtt járó gazdasági és jogi egység megvalósulása ellenére – sem jelent változást ebben a vonatkozásban. Az állam továbbra is csak öncélú szervezet és „idegen testként” viszonyul a polgárokhoz (*cives*).

James Bryce 1870-ben visszatért Oxfordba, ahol 1870 és 1893 között, csaknem egy negyed századon át, mint Regius Professor of Civil Law oktatott római jogot (civil law) a nagy múltú, a XIV. században, II. Eduárd király uralkodása (1307-1327) idején, Adam de Brome kezdeményezése alapján 1326-ban alapított Oriel College (Collegium Oriense)-ben.

Említést érdemel, hogy Lord Actonnal (John Dalberg-Acton, 1st Baron Acton) (1834-1902) 1885-ben publikálta a *The English Historical Review*-t, amely mindkettőjüket országszerte, sőt szinte az egész Brit Birodalomban ismertté és elismertté tette. James Bryce oxfordi egyetemi tanári működése idején lépett be a Liberális Pártba. 1880-tól 1907-ig a brit alsóház, a House of Commons képviselője és tagja volt. Később külügyi államtitkár, a Lancasteri hercegség (Duchy of Lancaster) kormányzója (Chancellor) és kereskedelmi miniszter volt William Ewart Gladstone (1809-1898) utolsó, negyedik kormányában („fourth premiership”), 1892 és 1894 között.

1894-ben James Bryce kezdeményezésének döntő szerepe volt a brit oktatásügyi minisztérium (Department of Education) létrehozásában. Bryce a

³ Ld. az újabb irodalomból R. Dufraisse: *Le Troisième Reich*. In: *Les empires occidentaux de Rome à Berlin*. Sous la direction de J. Tulard. Paris, 1997. 449 skk. o.

második búr háborúnak (1899–1902) kezdettől fogva nyíltan vállalt ellenzője, kritikusa volt. Jórészt ennek köszönhetően Sir Henry Campbell-Bannerman miniszterelnöksége alatt (1905-1908), aki szintén a második búr háború ellenzőinek táborához tartozott, Chief Secretary of Ireland funkcióját betöltve a kormány tagja lett. Ennek a politikai szempontból is nagy jelentőséggel rendelkező tárcának csaknem két éven át, nagykövetté történő kinevezéséig volt birtokosa.

1907-ben az Egyesült Királyság nagykövetének (ambassador) nevezték ki az Amerikai Egyesült Államokba (USA). Hivatali ideje alatt sokat tett az amerikai-kanadai kapcsolatok javítása érdekében. Érdemes megemlíteni, hogy Kanadában tiszteletére egy hegycsúcsot neveztek el, mely ma is az ő nevét viseli.

James Bryce 1913 áprilisában tért vissza az Egyesült Királyságba. 1914. január 1-jén létrehozta a Bryce-i grófságot, amelynek első viscount-ja (Viscount Bryce of Dechmont) lett.

Még ebben az évben, választás alapján a Hágai Nemzetközi Bíróság bírója lett. Az első világháborút követően Bryce részt vett a Német Birodalomra a versailles-i békeszerződés 231. szakasza (Kriegsschuldartikel) alapján kiszabott jóvátétel nagyságának megállapításában. Fontos utalnunk még arra, hogy James Bryce támogatta a Népszövetség (League of Nations, Société des Nations, Società delle Nazioni) létrehozását.

James Bryce-nak két munkája jelent meg magyar nyelven. Az első munka „A római szent birodalom”, volt, melyet Balogh Ármin fordított és Marczali Henrik nézett át. (Budapest, 1903.) A könyv a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelent meg. Másik, magyar nyelven is kiadott munkája, „Az Amerikai Egyesült Államok demokráciája”, amely Braun Róbert fordításában, (Budapest, 1922.), halála évében jelent meg.

James Bryce Henry Sumner Maine-t követve a történeti módszert (historical method) nem csupán az archaikus jogokkal foglalkozó műveiben alkalmazza. A történeti metódus alkalmazását a demokrácia iránt bizonyos kételyeket tápláló James Bryce a modern kor politikai intézményeinek elemzésénél is irányadónak tartja. A demokráciával – ennek szinonimája a *popular government* – foglalkozó tanulmánykötetet egyértelműen uralja a történeti szemlélet (historical view). A szerző – akinek politikai gondolkodását jellemezve Sir Ernest Barker kissé túlozva “melancholy conservatism”-ről ír – például az Amerikai Egyesült Államok (USA) alkotmányát vizsgálva hangsúlyozza azokat a sajátos történeti feltételeket, amelyek nélkül ez az alkotmány nem születhetett volna meg.

Nem szabad természetesen figyelmen kívül hagyni Bryce és a római jog kapcsolatának elemzése körében azt a szerepet, amelyet a római jog (civil law) Angliában játszik. Míg Németországban a Történeti jogi iskola (Historische Rechtsschule) képviselői számára a római jog – és a recepció következményeként a római jogi tradíció – a legszorosabb kapcsolatban áll a modern jogtudománnyal, addig James Bryce számára ez az aktualitás már korántsem jelentkezik ilyen mértékben.

Kétségtelen, hogy James Bryce objektíve nincs abban a helyzetben, hogy a római jogi hagyománynak, pontosabban hagyományoknak olyan jelentőséget, szerepet tulajdonítson, mint például Friedrich Carl von Savigny (1779-1861) Németország vonatkozásában. Ennek nem mond ellent nézetünk szerint az a tény, hogy az oxfordi Regius Professor-ra Savigny kétségtelenül nagy hatással van. Ugyanakkor tévedés volna teljes mértékben figyelmen kívül hagyni a római jog, vagy pontosabban a római jogi hagyomány angliai továbbélésének bizonyos – általában nem kellő figyelemmel kísért – sajátos vonásait.